

बाँसमा आधारित उद्यम विकासको सम्भावनाः

धनकुटाको आँखीसल्ला गाविसस्थित बाँस उद्यमीहरूको एक विश्लेषण

अभिनय पाठक^१

१. पृष्ठभूमि

बाँस संसारमै सबैभन्दा बढी छिटो बढ्ने वनस्पति हो । यस वनस्पतिलाई “हरियो सुन” भनेर पनि चिनिन्छ । यस वनस्पतिबाट बनेका सामान सम्पन्नदेखि विपन्नसम्म सबैले प्रयोग गर्दछन् । बाँस यस्तो प्रजातिको वनस्पति हो, जुन प्रायः सबै प्रकारको हावापानी, भूगोल र मौसममा पनि उम्रन सक्दछ । यसको अर्थ यो वनस्पति तातो आद्रतादेखि लिएर धेरै जाडो हावापानी भएको ठाउँ तथा मौसममा पनि फस्टाउन सक्दछ । विश्वभर विभिन्न हावापानी भएका ठाउँहरूमा १५०० भन्दा बढी प्रजातिहरूका बाँसहरू पाइन्छ (Keseri 2005) ।

बाँस संसारको अत्यधिक प्रयोग हुने वनस्पतिहरू मध्येको एक हो । संसारभर खरबौं (करिब २५ बिलियन) मानिसहरूले बाँसबाट निर्मित वस्तुहरूको दैनिक प्रयोग गर्दछन् । यसको प्रयोग १५०० भन्दा बढी प्रकारका वस्तुहरूका रूपमा गरिने हुनाले यस वनस्पतिलाई बहुउपयोगी वनस्पतिको रूपमा हेरिन्छ (Rai and Chauhan, 1998) । बाँसको प्रयोग विभिन्न घरायसी कामदेखि लिएर व्यापारिक प्रयोजनहरूमा उपयोगी देखिन्छ । त्यसकारण, बाँस करोडौं मानिसहरूको जीविकोपार्जनको आधारसँग जोडिएको छ । विश्वमा बाँसको प्रयोग मुख्यतया ६ प्रकारले भएको देखिन्छ : १) निर्माण कार्यहरूका लागि, २) कृषि औजारहरूका रूपमा, ३) हस्तकलाहरूका रूपमा, ४) खाद्य वा तरकारीको रूपमा, ५) भू-क्षय नियन्त्रणका लागि, र ६) उर्जाको रूपमा । यसको अलावा बाँस वातावरणीय दृष्टिकोणले पनि निकै उपयोगी रहेको देखिन्छ । किनभने बाँसले अन्य प्रजातिका वनस्पतिहरू भन्दा चार गुणा बढी कार्बनडाइअक्साइड शोषण गर्दछ (Mccoy 2009) ।

नेपालमा बाँस जताततै पाइन्छ भने मुख्यतया खेतीयोग्य जमीनका वरिवरि तथा बाँझो जग्गाहरूमा प्रशस्त मात्रामा बाँसको उत्पादन भएको पाइन्छ । यो वनस्पति प्रायः सबै ठाउँहरूमा भेटिन्छ (Stapleton, 1994) । नेपालमा १२ प्रकार र ५० भन्दा बढी प्रजातिका बाँसहरू रहेको पाइन्छ (TIS, 2004) । नेपालका ७५ जिल्लाहरूमध्ये यो वनस्पति करिब ७३ जिल्लामा भेटिएको छ । त्यस्तै गरी नेपालमा

बाँसको सरदर वृद्धिदर लगभग १ करोड पचास लाख (१५ मिलियन) क्युबिक मिटर र करिब एक अर्ब टनभन्दा बढी (१०६० मिलियन टन) रहेको अनुमान गरिएको छ (Karki and Karki, 1995) ।

सामान्यतया बाँसलाई काठ वा रूखको विकल्पको रूपमा पनि प्रयोग गर्ने गरिएको पाइन्छ । यसको प्रयोग निर्माण कार्य, कृषि औजारहरू, खाद्य तथा भवन निर्माण जस्ता कामहरूका साथै भू-क्षय वा पहिरो नियन्त्रण गर्ने कार्यका रूपमा पनि प्रयोग गरिएको पाइन्छ (Das & Oli, 2001) । तर यसको बहुउपयोगिताको सही सदुपयोग हुन सकेको अवस्था भने देखिएको छैन । यद्यपि बाँस देशको कतिपय ठाउँहरूमा जीविकोपार्जन तथा रोजगारीको एक प्रमुख माध्यम बनेको देखिन्छ ।

यस लेखमा नेपालमा बाँसमा आधारित उद्यमले नेपालमा के कति तथा कसरी ग्रामीण समाजको जीविकोपार्जनमा योगदान पुऱ्याइरहेको छ भन्ने कुरा धनकुटा जिल्लास्थित आँखीसल्ला गाविसमा रहेका राई समुदायहरूको अनुभव, ज्ञान, सीप तथा सिकाइहरूलाई आधार मान्दै विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ । त्यस्तै यो लेख तयार गर्ने क्रममा बहुसरोकारवाला वन कार्यक्रम अन्तर्गत विगत दुई वर्षमा (२०६९ देखि २०७१ साल) वन उद्यमको विकास गर्ने सिलसिलामा प्राप्त भएको ज्ञान, अनुभव तथा सिकाइलाई पनि आधार मानिएको छ । त्यस्तै समूह छलफल, अन्तरवार्ता, र बाँसमा काम गरेका र आबद्ध भएका बजारका केही व्यापारीहरूसँगको छलफलबाट प्राप्त सूचना र जानकारीहरूलाई लेखमा उपयोग गरिएको छ ।

२. नेपालमा बाँसको महत्त्व

नेपालमा बाँसको उपलब्धता, यसबाट बनेका वस्तुहरू र ती वस्तुहरूको बजार मागको अवस्था हेर्दा बाँसबाट आर्थिक विकास गर्न सकिने ठूलो सम्भावना देखिन्छ । विभिन्न घरेलु उपयोगमा बाँसका वस्तुहरूको प्रयोग हुनु र उत्तिकै मात्रामा बजारमा पनि बिक्री हुनुले बाँसलाई

१ लेखक फरेष्टएक्सन नेपालमा कार्यरत छन् ।

सम्भावित तथा महत्वपूर्ण आर्थिक स्रोतको रूपमा हेर्न सकिन्छ। बाँसको उच्च महत्त्व हुनुमा विभिन्न कारणहरू रहेका छन्। पहिलो, नेपालको लगभग सबै ठाउँमा बाँसको उपलब्धता छ। दोस्रो, नेपालका प्रायः सबै ठाउँमा कुनै न कुनै रूपमा बाँसबाट निर्मित वस्तुहरूको प्रयोग भइरहेको छ। तेस्रो, बाँसको उपयोगमा विविधता पनि रहेको छ। चौथो, बाँसका वस्तुहरूको उत्पादन गर्न सजिलो पनि छ। पाँचौं, बाँसबाट कुनै पनि वस्तु बनाउन वा उत्पादन गर्न सजिलो हुन्छ। छैटौं, बाँस ग्रामीण समाजमा मात्र नभई सहरहरूमा पनि मानिसले आफ्नो आम्दानीको स्रोतको रूपमा लिएका छन्। सातौं, बाँसबाट निर्मित वस्तुहरूको माग र बजार बढ्दै गइरहेको छ। यी विभिन्न कारणहरूले गर्दा बाँस र यसमा आधारित उद्यम विकास र आर्थिक गतिविधि बढ्दै गएको अवस्थालाई मध्यनजर गर्दै यहाँ संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ।

क) बाँसको उपलब्धता

नेपालमा बाँसको महत्त्व बढ्नुको प्रमुख कारण यसको सहज उपलब्धता हो। यो वनस्पति नेपालको पूर्वदेखि पश्चिम तथा पहाडको उच्च ठाउँदेखि तराईका समतल भू-भागसम्म पनि पाइन्छ। उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार देशको कूल भू-भागको करिब ६३ हजार हेक्टर भू-भागमा बाँस फैलिएको छ र जसमध्ये ६० प्रतिशत प्राकृतिक वनमा रहेको छ (Kesari 2005)। बाँसको घनत्व प्राकृतिक वनमा बढी भएतापनि यो वनस्पति आजकल निजी जग्गाहरूमा विस्तारै बढ्दै गएको देखिन्छ।

ख) बाँसको व्यापक प्रयोग

नेपालमा प्रायः सबै ठाउँहरूमा बाँसको प्रयोग हुन्छ। बाँस उपलब्ध हुने प्रायः सबै ठाउँहरूमा कुनै न कुनै रूपमा बाँसको प्रयोग भएको देखिन्छ। यसको प्रयोगको किसिम तथा उद्देश्य भने ठाउँ तथा समुदाय अनुसार फरक फरक हुन सक्दछ। सामान्यतया बाँसको प्रयोग परम्परागत शैलीमा बढी प्रचलनमा छ भने यसको आधुनिक प्रयोगको विस्तार भने निकै कम भएको देखिन्छ। यद्यपि, विभिन्न प्रयोजनका लागि नेपालमा बाँसको प्रयोग गर्ने प्रचलन बढ्दै गएको छ।

ग) बाँसको बहुउपयोगिता

बाँसको उपयोग अनेकौं किसिमले हुनु यसको प्रमुख विशेषता हो। यसलाई विभिन्न प्रयोजनहरूमा प्रयोग गर्न सकिने भएकोले नेपाली समाजको ग्रामीण जीविकोपार्जनका लागि बाँस निकै उपयोगी हुँदै आएको देखिन्छ। यो

घरायसी कामदेखि उद्योग सञ्चालन र खाद्य पदार्थदेखि भू-क्षय नियन्त्रण जस्ता विभिन्न प्रयोजनहरूका लागि उपयोगी भएको देखिन्छ। यसको व्यापारिक महत्त्वलाई विस्तार गर्न सकिएमा यसबाट राम्रो आयआर्जन गर्न सकिने देखिन्छ। विशेषगरी हस्तकलाका विभिन्न सामग्रीहरूको निर्माण गरी यसबाट राम्रो आय आर्जन गर्न सकिने देखिन्छ।

घ) बाँसको सहज उत्पादन

बाँस यस्तो प्रजाति हो, जसको सजिलैसँग वृक्षारोपण गर्न सकिन्छ। यसलाई सबै प्रकारको हावापानी तथा भूगोल भएको ठाउँहरूमा रोप्न, उमानर्न तथा हुर्काउन सकिन्छ। बाँसलाई समथर वा भिरालो, पानी भएको वा नभएको, जाडो वा गर्मी जुनसुकै ठाउँमा पनि रोप्न र हुर्काउन सकिन्छ। यद्यपि यो वनस्पति सामान्यतया भिरालो तथा पानी नजम्ने र सुख्खा वातावरण तथा माटो भएको स्थानमा तुलनात्मक रूपमा राम्रोसँग हुर्किन्छ। यसलाई वृक्षारोपण गरेपछि धेरै हेरचाह पनि चाहिँदैन भने यो प्रजाति छोडिएको, खेती नभएको, पानीको मुहान भएको ठाउँमा र खेतीयोग्य जमीनको छेउछाउमा रोप्न सकिन्छ। यसरी, थोरै मिहिनेत तथा खेती गर्न नसकिने जमीनमा उत्पादन गर्न सकिने भएकोले बाँसलाई महत्त्वपूर्ण वनस्पतिको रूपमा लिइन्छ।

ङ) बाँसबाट वस्तुको उत्पादन

बाँस यस्तो प्रजाति हो, जसबाट विभिन्न प्रकारको सामान वा हस्तकलाका वस्तुहरूको सजिलै निर्माण गर्न सकिन्छ। यसको प्रमुख कारण बाँसलाई घरेलु औजारहरूकै प्रयोगबाट पनि सजिलैसँग काट्न वा टुक्र्याउन सकिन्छ। त्यसैगरी यस्ता टुक्राहरूबाट आवश्यकता अनुसारको रेशा वा चोया निकाल्न सकिन्छ। बाँसका वस्तुहरू बनाउनका लागि सामान्य ज्ञान तथा सीप भएका व्यक्तिले पनि सजिलै गरी काम गर्न सक्दछन्। यसका अलावा बाँसको सामान बनाउनका लागि पूर्णकालीन समयको पनि आवश्यकता पर्दैन। बरु कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नो घरमा कुनै पनि खाली समयलाई प्रयोग गरी बाँसका सामानहरू बनाउन सक्दछन्, जसबाट अतिरिक्त आय समेत प्राप्त गर्न सकिन्छ।

च) बाँस व्यवसायमा सहरी मोह

ग्रामीण क्षेत्रमा बाँसको व्यवसाय फस्टाउनु सामान्य र स्वाभाविकै हो। तर बाँसबाट बनाइएका हस्तकलाका सामानको माग र मुनाफा विस्तारै बढ्दै जाँदा यस व्यवसायले सहरी क्षेत्रका व्यवसायीहरूलाई पनि विस्तारै

आकर्षित गर्दै लगेको देखिन्छ। काठमाडौंमा मात्रै सयौंको सङ्ख्यामा बाँसमा आधारित उद्यम व्यवसायीहरू रहेका छन्। सहरी क्षेत्रका बाँस व्यवसायीहरू आफैले पनि बाँसका कलात्मक र हस्तकलाका वस्तुहरू (जस्तै : घडी, कलम स्ट्यान्ड, किरिड, फोटो फ्रेम आदि) बनाउने गर्दछन् भने यी व्यवसायीहरूले ग्रामीण क्षेत्रमा बाँसबाट उत्पादन गरिएका सामानहरू पनि खरिद गरी काठमाडौंको बजारमा बिक्री वितरण गर्दै आएका छन्। यो क्रम विस्तारै बढ्दै गएको देखिन्छ, र यसबाट सहरी तथा ग्रामीण क्षेत्रमा आय आर्जनका अवसरहरू वृद्धि भइरहेका छन्।

छ) बाँस तथा बाँसका सामग्रीहरूको बढ्दो माग

बाँसका विभिन्न कलात्मक सामानहरूको माग राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय दुवैखाले बजारमा निरन्तर वृद्धि हुँदै गइरहेको देखिन्छ। विशेषगरी स्थानीय तथा स्वदेशी दैनिक उपयोगका सामानहरू जस्तै : ढकिया, टेबल, च्याक, डोको, थुन्से आदिको माग स्थानीय बजारमा व्यापक रूपमा छ भने अन्य कलात्मक वस्तुहरू जस्तै:- चिया राख्ने बाकस, कलमदानी तथा अन्य कलात्मक वस्तुहरूको माग काठमाडौं र अन्य राष्ट्रिय बजारमा पनि अत्यधिक छ। अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ संस्थाका कार्यालयहरूमा बाँसबाट बनेका चियादानी, पेन स्ट्यान्ड, फूल राख्ने कलात्मक वस्तुहरू आदि गरी विभिन्न सामानको अधिक माग रहेको छ। यसले बाँसबाट निर्मित हस्तकलाका सामानको बजार र आर्थिक उन्नतिको दृष्टिकोणले निकै सम्भावनायुक्त देखिन्छ। यसरी बाँसका सामानहरू घरायसी प्रयोगका लागि स्थानीय बजार र स्वदेश तथा विदेशमा समेत

प्रशस्त माग हुनुले बाँसबाट बनेका हस्तकलाका सामानको व्यवसायीकरण तथा बजारीकरणमा ध्यान दिनुपर्ने आवश्यकता रहेको देखिन्छ।

३. धनकुटा जिल्लाको आँखीसल्लामा बाँस उद्यमको अवस्था

क) परिचय

धनकुटा जिल्लाको आँखीसल्ला गाविस बाँस तथा बाँसका सामान उत्पादनका लागि एक महत्त्वपूर्ण तथा परिचित ठाउँ हो। बाँसबाट हस्तकलाका सामान बनाउने काम यस गाउँका बासिन्दाहरूका लागि जीविकोपार्जनको एउटा बलियो आधार बन्दै आएको छ। उनीहरूको यस प्रकारको परम्परागत अभ्यासलाई व्यवसायीकरण गर्नका लागि केही सङ्घ संस्था र निकायहरूले विगतका दिनहरूमा विभिन्न सहयोग पनि गर्दै आएका छन्। यस लेखमा बाँसमा आधारित उक्त व्यवसायको सिकाइ र अनुभवलाई व्याख्या गर्ने प्रयास गरिएको छ।

आँखीसल्ला गाविस धनकुटा जिल्लाको पश्चिम भागमा अवस्थित छ। यहाँ राई जातिको बाहुल्यता रहेको छ। यो गाउँ धनकुटा नगरपालिका वा धनकुटा जिल्लाको सदरमुकामबाट करिब २८ किमीको दुरीमा पर्दछ। यो गाउँ बाँस उत्पादनका लागि अत्यन्त उपयुक्त र प्रख्यात रहेकोले यस क्षेत्रमा प्रशस्त मात्रामा बाँस पाइन्छ। यस गाउँमा तामा बाँस, चोया बाँस, माल बास, भालु बाँस र ढुङ्गे बाँस गरी पाँच प्रजातिका बाँसहरू पाइन्छन्। यी बाँसहरूको प्रयोग यसप्रकार रहेको छ :

तालिका १: धनकुटा जिल्लाको आँखीसल्ला गाउँमा पाइने बाँसका प्रजातिहरूको प्रमुख उपयोग

क्र.सं.	प्रजातिको नाम	मुख्य प्रयोग
१	तामा बाँस	तरकारी र बाँसको सामान बुन्न वा बनाउन
२	चोयाँ बाँस	बाँसको सामान बुन्न वा बनाउन
३	माल बाँस	निर्माण कार्यमा र बाँसको सामान बुन्न वा बनाउन
४	भालु बाँस	निर्माण कार्यमा र बाँसको सामान बुन्न वा बनाउन
५	ढुङ्गे बाँस	निर्माण कार्यमा र बाँसको सामान बुन्न वा बनाउन र कन्टेनर बनाउन

स्रोत: INBAR 1998

आँखीसल्ला गाउँमा पाइने बाँसको इतिहास धेरै लामो रहेको छ। यस क्षेत्रमा बाँस प्रशस्त पाइने हुँदा यस गाउँमा बस्ने राई जातिका मानिसहरू बाँसका कलात्मक सामानहरू बनाउने काममा पुस्तौंदेखि लाग्दै आएका छन्। राईहरूले परम्परागत रूपमा नै सदियौंदेखि नाङ्गलो, मान्द्रो, ढाकी,

डोको, डालो, थुन्से जस्ता सामानहरू बनाउने गर्दथे। यी सामानहरू स्थानीय बजारमा घरायसी उपयोगका लागि बिक्री हुने गर्दछन्। तर यस गाउँमा विगत दुई दशकदेखि बाँसबाट आधुनिक हस्तकलाका सामानहरू बनाउने र बिक्री गर्ने कार्य हुँदै आएको छ। करिब बीस वर्ष पहिले

एक परियोजनाको कामको सिलसिलामा आएका एकजना जर्मन नागरिकले यस गाउँका केही मानिसहरूलाई बाँसबाट आधुनिक समान बनाउने तालिम दिएका थिए। जसको परिणामस्वरूप यस गाउँका मानिसहरू बाँसबाट विस्तारै आधुनिक हस्तकलाका सामान बनाउने कामतर्फ अग्रसर हुँदै गए। हाल यस गाउँका बहुसङ्ख्यक मानिसहरू बाँसको कलात्मक सामानहरू बनाउने र देशको विभिन्न ठाउँमा बजारीकरण गर्दै आएका छन्। अहिले यस गाउँका मानिसहरू आफ्नो सामान बिक्री गर्ने मात्र नभई स्रोत व्यक्तिका रूपमा देशका विभिन्न ठाउँहरूमा गई तालिम समेत सञ्चालन गर्दछन्।

ख) बाँसको प्रशस्त उत्पादन

आँखीसल्ला गाउँमा बाँस उत्पादनको कुनै कमी छैन। यस गाउँका प्रायः सबै ठाउँहरूमा बाँसका प्रशस्त भाडहरू रहेका छन्। यहाँ दुई किसिमले बाँसको उत्पादन भएको देखिन्छ। एक प्राकृतिक रूपले नै उम्रेका बाँस र दोस्रोमा वृक्षारोपण गरी उम्रेका बाँसहरू। विशेष गरी खोल्सा-खाल्सी, खेती नहुने बाँभो तथा सुख्खा जग्गाहरू र पाखो जग्गाहरूमा प्रशस्त बाँसहरू रोपिएको र उम्रेको देखिन्छ। कतिपय खेतबारीको छेउछाउ र घर आँगन नजिकमा पनि प्रशस्त बाँसका रूखहरू देख्न सकिन्छ। बाँसको पुनःउत्पादन गर्ने क्रममा उनीहरूले परिपक्व भएका बाँसका जराका बुटाहरू आवश्यक ठाउँमा वा जमीनमा गाडेर नयाँ बाँसका बुटाहरू उत्पादन गरेको पाइन्छ। यो विधि निकै सजिलो, सहज र सफल भएको कुरा स्थानीय व्यक्तिहरू बताउँछन्। यसैगरी यस गाउँमा

रहेका सामुदायिक वनहरूमा पनि प्रशस्त मात्रामा बाँसको वृक्षारोपण गरिएको छ र प्रशस्त मात्रामा बाँस उत्पादन भइरहेको छ। तर यी सामुदायिक वनमा रहेका बाँसहरूलाई हस्तकलाका सामान निर्माणका लागि प्रयोग गर्न सकिएको छैन। यसका मुख्य कारण बाँसको मागका लागि बजारको सिर्जना गर्न नसक्नु हो।

ग) बाँसबाट निर्मित हस्तकलाका सामान उत्पादनको अवस्था

आँखीसल्ला गाउँमा निरन्तर रूपमा बाँसका विभिन्न सामानहरू उत्पादन हुँदै आएका छन्। यस क्रममा यहाँ बाँसका करिब ५० किसिमका सामानहरू उत्पादन हुन्छन्। यद्यपि यी सामानहरू मध्ये व्यापारिक तथा बजारको हिसाबले करिब २५ किसिमका सामानहरूचाहिँ नियमित रूपमा बिक्री वितरण हुँदै आएका छन्। विभिन्न प्रकारका वस्तुहरूमध्ये कलमस्टेन्ड, चियादानी, चिया राख्ने भाडो, फलफूल राख्ने ढाकी आदि बढी मात्रामा उत्पादन र बिक्री हुँदै आएका छन्। यी सामानहरू प्रायः काठमाडौँ, धरान, विराटनगरहरूमा बिक्री हुने गरेका छन्। तर यी सामानहरूको उत्पादन गर्ने विधि परम्परागत (हातले नै बनाउने) भएको कारण उत्पादकहरूले बढी शारीरिक परिश्रम गर्नुपर्ने, छोटो समयमा धेरै उत्पादन गर्न नसक्ने र बजारको माग अनुसारको मात्रामा उत्पादन गर्न नसक्ने अवस्था रहेको छ। यस गाउँमा प्रायः सबैले बाँसको समान बनाए पनि तीन जना स्थानीय सङ्कलकहरूले सबै सामान सङ्कलन गरी बजारमा लैजाने काम गर्दै आएका छन्।

तालिका २: आँखीसल्लामा उत्पादन हुने बाँसका प्रमुख आधुनिक सामानहरूको विविधता

आँखीसल्लामा बाँसबाट उत्पादन गरिने प्रमुख सामानहरू	स्थानीय बजारमा बढी बिक्री हुने सामानहरू	राष्ट्रिय बजारमा बिक्री हुने सामानहरू	अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा बिक्री हुने सामानहरू
ढाकी, कलमस्टेन्ड, चियादानी, चिया राख्ने भोला, भुल राख्ने बास्केट, ट्रे, ऐनाको फ्रेम, किरिड, भित्ते घडीको फ्रेम, जहाज, फलफूल राख्ने ट्रे, अन्य ग्रिटिड कार्डहरू, प्राचीन वस्तुहरू आदि	ढाकी तथा अन्य सजावटका वस्तुहरू	ढाकी, चिया भोला, किरिड, र अन्य सजावटका वस्तुहरू	सजावटका वस्तुहरू, घडी, जहाज, फलफूल राख्ने ट्रे, ग्रिटिड कार्डहरू, प्राचीन वस्तुहरू

आँखीसल्लामा उत्पादन भएका आधुनिक वस्तुहरू स्थानीय बजारभन्दा पनि राष्ट्रिय बजारमा धेरै माग हुने र बिक्री वितरण हुने गरेको छ। आँखीसल्लामा उत्पादन भएको सामान काठमाडौँमा खरिद गर्ने व्यापारी तथा उद्यमीहरूका अनुसार काठमाडौँको बजारमा भएको मागको सानो हिस्सा पनि आँखीसल्लाका उत्पादकहरूले पूरा गर्न सकेका

छैनन्। यसको प्रमुख कारण यस ठाउँमा उत्पादन भएको सामानको गुणस्तरीयता तथा समानको न्यून मूल्य हो। तर अन्तर्राष्ट्रिय बजारको कुरा गर्दा यस गाउँमा उत्पादन भएका बाँसका सामानहरू कुनै बेला नमुनाको रूपमा बिक्री वितरण भए पनि व्यापारिक हिसाबले बाँसका सामानहरू अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा जान सकेका छैनन्।

यसको प्रमुख कारण उत्पादनको मात्रा कम भएकोले हो भन्ने कुरा काठमाडौंका व्यापारीहरू बताउँछन् । यसको अर्थ के हो भने अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा उत्पादित वस्तुको विक्री हुनका लागि ठूलो परिमाणमा वस्तुको उत्पादन गरिएको हुनु पर्दछ र यस्तो कार्य हालसम्म आँखीसल्लामा मात्रै हैन, देशको कुनै पनि ठाउँमा हुन सकेको छैन ।

हाल यस गाउँमा केही विद्युतीय औजारहरू जस्तै ड्रिल मेसिन (प्वाल बनाउने), ब्रोल्याम्प (सामानमा नचाँहिदो भ्यासहरू डढाउँने), बाँस काट्ने विद्युतीय आरा, बाँस चिर्ने मेसिन आदि प्रयोग हुन थालेको छ । यस्तो आधुनिक प्रविधि प्रयोग गर्दा भएको प्रगतिहरूको बारेमा यहाँ समीक्षा गरिएको छ ।

तालिका ३ : आधुनिक मेसिनको प्रयोगले आँखीसल्लामा बाँसका वस्तु उत्पादकहरूको क्षमातामा आएको परिवर्तन

सामानहरू	परिमाण	पहिले	मेसिन प्रयोग गर्न थालेपछि	प्रति दिन उत्पादन (पहिले)	प्रति दिन उत्पादन (मेसिन प्रयोग गर्न थालेपछि)
ढाकी	१००	१५ दिन	१० दिन	६.७	१०.०
पेन स्ट्यान्ड	१००	१० दिन	८ दिन	१०.०	१२.५
चिया बाकस	१००	७ दिन	५ दिन	१४.३	२०.०

यसरी माथिको तालिका अनुसार हेर्दा एक व्यक्तिले प्रतिदिन उत्पादन गर्ने सामानको परिणाम केही आधुनिक औजारहरू प्रयोग गर्न थालेपछि बढेको देखिन्छ । जस्तै : एक व्यक्तिले मासिक रूपमा (प्रविधि प्रयोग हुनुभन्दा पहिले) २०० (दुई सय) ढाकीहरू उत्पादन गर्न सक्दथ्यो भने आधुनिक विद्युतीय प्रविधिको प्रयोगपछि अहिले मासिक ३०० ढाकी बनाउन सक्दछ । जसबाट पहिले २०० ढाकीबाट १३,००० (प्रति ढाकी रु. ६५ का दरले) रूपैयाँमा मात्र आमदानी हुन्थ्यो भने अहिले मासिक १९,५०० रूपैयाँ आमदानी हुन्छ । यसरी प्रविधिको विकास र प्रयोगले बाँसका सामान उत्पादनमा परिवर्तन भई बाँसका सामान उत्पादन गर्ने क्षमता विकास भएको कुरा प्रष्टै देखिन्छ ।

घ) बाँसका हस्तकला निर्माण गर्ने प्रक्रिया र यसबाट सिर्जना हुने रोजगारीको अवस्था

सामान्यतया बाँस सङ्कलन गरेपछि घर घरमा ल्याउँछन् र उक्त बाँसलाई चोयामा परिणत गरी विभिन्न सामान बनाइन्छ । उक्त चोयाबाट आवश्यकता अनुसारका सामानहरू बनाउने काम हुन्छ । महत्त्वपूर्ण कुरा के छ भने यसरी बाँस सङ्कलनदेखि चोया काट्ने र उक्त चोयाबाट सामान बनाउने प्रक्रियामा विभिन्न तहका रोजगारीहरू सिर्जना हुन्छन् । हाल गरिदै आएको अभ्यासको हिसाबले उद्यमीले चोया तथा सम्बन्धित सामान बनाउनका लागि आधार तयार गर्दछ । पहिलो चरणमा वस्तु उत्पादनको थोरै काम सुरुआत गर्ने र थप काम गर्ने व्यक्ति वा उत्पादकलाई अतिरिक्त कामको सिर्जना गरिदिन्छ । र

अन्त्यमा अन्तिम उत्पादन गर्ने काम फेरि अर्को व्यक्तिले गर्दछ । एउटा वस्तु बनाउनका लागि तीनदेखि चार तहमा तीन चार जनाले तह तहमा काम गरेपछि मात्र उक्त वस्तु तयार हुन्छ । यसरी हेर्दा एउटा वस्तु बनाउँदा तीनदेखि चार जनाका लागि रोजगारी सिर्जना भएको देखिन्छ ।

बाँसको उपयोगको कुरा गर्दा यसको सामाजिक तथा आर्थिक पक्षलाई पनि नियाल्नु उपयुक्त हुन्छ । यस गाउँका अधिकांश मानिसहरू बाँस व्यवसायमा आवद्ध छन् । उनीहरूले निर्माण गरेका वस्तुहरूको माग बजारमा उच्च छ । उक्त मागले उनीहरूलाई बाँसका सामान बनाउने काममा प्रेरित गरेको छ । जसले गर्दा स्थानीय स्तरमा रोजगारीका साथै आमदानी पनि वृद्धि भएको छ । तसर्थ बाँसबाट रोजगारीको अवस्था सिर्जना भई केही व्यक्तिहरूले यसलाई मूल पेशाको रूपमा पनि लिएका छन् । उनीहरूले अन्य पेशा तथा व्यवसायहरूलाई थाती राखेर बाँसको सामान बनाउने कामलाई प्रमुख आय आर्जनको स्रोत तथा आधार बनाएका छन् । यसैको माध्यमबाट उनीहरूले आफ्नो जीवनस्तर उकास्न पनि सफल भएका छन् । बजारको ठूलो माग र आय आर्जनको प्रमुख आधार हुन सक्ने सम्भावना हुँदाहुँदै पनि यस पेशालाई विभिन्न कारणहरूले गर्दा केही व्यक्तिहरूले अभैपनि अँगाल्न सकेको देखिदैन । जस्तै :- यस पेशालाई तल्लो स्तरको पेशाको रूपमा हेर्ने संस्कृति र यस पेशाबाट धेरै आमदानी गरेर सम्पन्न भएको कुनै उदाहरण नहुनु जस्ता कुराहरू यसो हुनुको प्रमुख कारण रहेको देखिन्छ ।

ड) बाँसद्वारा निर्मित हस्तकलाका सामानको सङ्कलन र बजारीकरण

यस गाउँमा निर्माण भएका बाँसका हस्तकलाका सामानहरू स्थानीय केही उद्यमी तथा सङ्कलनकर्ताहरूले एकमुष्ट रूपमा सङ्कलन गरी धरान, विराटनगर तथा काठमाडौंका बजारहरूमा बिक्री गर्ने गरेका छन्। यसरी सङ्कलन भएका सामानहरू बजारमा पठाउँदा दुईवटा तरिकाहरू अपनाइएको पाइन्छ। पहिलो, यी सङ्कलकहरूले सामानलाई गाडीमा राखी पठाएर सम्बन्धित खरिदकर्तालाई खबर गर्ने र दोस्रो चाहिँ ती सङ्कलकहरू सामानसँगै आफैँ गई खरिद गर्नेलाई सामान उपलब्ध गराउने उपाय अवलम्बन गरेको देखिन्छ। अभ्यासको हिसाबले पहिलो तरिका बढी प्रयोग भएको देखिन्छ। तर यसले ती सङ्कलकहरूको लागत चाहिँ बढाएको देखिन्छ। जसले गर्दा उत्पादकहरूले पाउनुपर्ने मूल्य स्वतः कम भएको देखिन्छ। यसरी विभिन्न तहका बजारीकरणकर्ताहरू मार्फत बाँसका सामानहरू राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय बजारसम्म पुग्दछ।

४. आँखीसल्लामा बाँस व्यवसायको थप सम्भावना

क) बजारको विस्तार तथा स्थानीय रोजगारीको विकास

बाँसका सामानको माग अत्यन्त धेरै छ। आँखीसल्लामा उत्पादन भएका बाँसको सामानको मागको अवस्था अध्ययन गर्दा यसको आपूर्ति निकै न्यून रहेको देखिन्छ। यस गाउँमा उत्पादन भएका सामानले बजारको मागलाई पूरा गर्न नसकेको अवस्था छ। उक्त माग पूरा गर्नका लागि उत्पादनको मात्रा निकै बढाउनुपर्ने हुन्छ। यदि उक्त मागलाई पूर्ति गर्ने हो भने यस गाउँमा स्थानीय रोजगारी बढ्नुका साथै स्थानीय आम्दानी पनि वृद्धि हुन जान्छ। आँखीसल्लामा निर्माण भएका बाँसको सामान खरिद गर्दै आएका एक व्यवसायी तथा व्यापारी भन्छन् ‘ अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा नेपाली बाँसको माग उच्च रहेको छ। दैनिकजसो ठूलो मात्रामा बाँसको सामानको माग हुन्छ तर समयमा नै पठाउन नसक्नु र माग ठूलो हुनुको कारणले हामी ती माग अनुसार पठाउने कुरै छाडौं सोच पनि सकेका छैनौं। यसले के स्पष्ट गर्दछ भने आँखीसल्ला गाउँमा अन्तर्राष्ट्रिय बजारको माग नभए पनि क्षेत्रीय तथा राष्ट्रिय मागलाई मात्रै पूरा गर्नका लागि मात्र उत्पादन गर्न थाल्ने हो भने यसले स्थानीय स्तरमा रोजगारी सिर्जना गर्ने तथा अर्थतन्त्रको विकास गर्ने काममा ठूलो योगदान पुऱ्याउने कुरा निश्चित छ।

ख) गुणस्तरीयताको सुनिश्चितता

आँखीसल्लामा उत्पादित बाँस तुलनात्मक रूपमा राम्रो तथा गुणस्तरीय भए पनि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा उत्पादन भएका सामानहरूको तुलनामा र अन्तर्राष्ट्रिय उपभोक्ताहरूको दृष्टिमा यी उत्पादनहरू गुणस्तरीय हुनुपर्ने देखिन्छ। अर्कोतर्फ क्षमता नबढाउने हो भने अहिलेसम्म प्राप्त भएको गुणस्तरीयता समेत घट्ने सम्भावना पनि उत्तिकै रहन्छ। यसैगरी गुणस्तरीयता कायम गर्दै उत्पादनको मूल्य पनि कसरी बढाउने भन्ने कुरा त्यत्तिकै महत्त्वपूर्ण छ। गुणस्तरको सवलमा राजधानीका विभिन्न बाँसका उद्यमी तथा व्यापारीहरू यसो भन्छन् “हामीले बाँसका सामान देशका विभिन्न स्थानहरूबाट लिन्छौं तर आँखीसल्ला गाविसको बाँसको गुणस्तर अरुहरूको तुलनामा धेरै राम्रो र विश्वासिलो छ। यस ठाउँको बाँसमा किरा नलाग्ने, सुकिलो, बलियो र आकर्षित पार्ने गुणहरू छन्”। उक्त भनाइले के सङ्केत गरेको छ भने आँखीसल्लाका बाँसमा आधारित उद्यमबाट आय आर्जन गर्ने कामलाई बढाउने र यसको थप विकास गर्ने हो भने यहाँको उत्पादनको गुणस्तरीयता बढाउँदै प्रतिस्पर्धी बन्न सक्नुपर्ने देखिन्छ।

ग) समयानुसार श्रम र वस्तुको मूल्य वृद्धि गर्ने

तुलनात्मक रूपमा गुणस्तरीय वस्तुको उत्पादन तथा उच्च मागका बावजुत बाँसका सामानहरूको मूल्य तथा उत्पादकहरूको श्रमको मूल्य समय अनुसार नबढ्दा उत्पादकहरूमा केही नैराश्यता छाएको देखिन्छ। किनकि, उत्पादित सामानको अन्तिम बजार मूल्य र उत्पादकले प्राप्त गर्ने मूल्यका बीच निकै ठूलो अन्तर रहेको देखिन्छ। जस्तै : उत्पादन क्षेत्रमा ढाकीको मूल्य रु. २० पर्दछ भने काठमाडौंको बजारमा त्यही सामानको मूल्य लगभग रु. ७५ रहेको छ। यसरी मूल्यमा फराकिलो अन्तर हुँदा उत्पादकहरूले यस पेशालाई निरन्तरता दिने सम्भावना घट्दै जान सक्दछ। यस्तो अवस्थामा होलसेल व्यापारी र उत्पादक बीच समन्वय र सहकार्यका माध्यायमबाट उत्पादन गर्ने वा बनाउने कामदारहरूको ज्याला वा उनीहरूले बनाएको सामानको मूल्य समय अनुसार बढाउनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ। यसका लागि उनीहरूको वर्तमान बजारमा पनि कुनै असर नपर्ने गरी स्थानीय उत्पादकहरू पनि एकीकृत भई के कसरी प्रभावकारिता वृद्धि गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा आवश्यक पहल गरिनु पर्दछ।

घ) उत्पादित सामान वा वस्तुहरूको विविधता

आँखीसल्लामा काम गर्ने बाँस उद्यमीहरूको आय नबढ्नु र न्यायोचित मूल्य नपाउनुको मुख्य कारण बाँसका सामानहरूमा समय अनुसार विविधता नहुनु हो। पचासभन्दा बढी प्रकारका सामान बनाउने भएपनि उत्पादकहरू केही सीमित प्रकारका वस्तुहरू बनाउने काममा मात्र केन्द्रित भएको देखिन्छ। जसले गर्दा उनीहरूले बजारमा आफ्नो सामानको मूल्य आवश्यकता अनुसार र समय अनुसार बढाउन सकेका छैनन्। विभिन्न प्रकारका सामानको मूल्य फरक फरक छ र यदि नयाँ र नवीनतम डिजाइनका सामानहरू बनाई ती डिजाइन अनुसारको मूल्य निर्धारण गर्दै जाने हो भने एकातिर उनीहरूको उत्पादनमा विविधता आउँछ भने अर्कोतिर उनीहरूले आफ्नो वस्तुको मूल्य पनि बढाउँदै लैजान सक्दछन्। तर यसका लागि बजारमा भएको माग अनुसारका वस्तुहरूको उत्पादन गर्ने तालिम, भ्रमण र नयाँ सामान बनाउन चाहिने इच्छा शक्ति र लगनशीलताको विकास गरिनु नितान्त आवश्यक हुन्छ। यसका साथै सामानको परिणाम र गुणस्तरीयता बढाउन सकेको खण्डमा उनीहरूको उत्पादन विस्तारै अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पनि लैजान सकिने सम्भावना रहन्छ।

ङ) अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पहुँच तथा विस्तार

आँखीसल्लामा उत्पादन भएका बाँसका सामानहरूको विक्री वितरण अहिलेसम्म स्वदेशको बजारमा मात्रै सीमित भएको छ। काठमाडौँमा रहेका व्यापारी तथा खरिदकर्ताहरूका अनुसार आँखीसल्लामा उत्पादन भएका सामानहरू अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पनि विक्री गर्न सकिन्छ। तर यसका लागि उत्पादनको मात्रा र गुणस्तर धेरै गुणा बढाउनु पर्दछ। काठमाडौँका एक उद्यमी तथा व्यापारीका अनुसार नेपालमा बनेको बाँसका केही सामानहरू एसिया तथा युरोपका बजारहरूमा निर्यात गरिन्छ तर उनीहरूको मागको मात्रा ठूलो भएको कारण बजारको निरन्तरता गर्न सकिएको छैन। यसको अर्थ के हो भने अन्तर्राष्ट्रिय बजार हुँदा र पाउँदा पनि नेपालमा बनाइने बाँसको सामानलाई अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा भएको माग अनुसार आपूर्ति गर्न सकिएको छैन। नेपालको उत्पादनलाई अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा निर्यात गर्न सकिएमा देशको अर्थतन्त्र तथा रोजगारीमा वृद्धि हुन सक्दछ। बाँसका धेरै र नवीनतम सामानहरू उत्पादन गरी अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सके नेपालमा बाँसको उत्पादनको भविष्य उज्वल देखिन्छ।

बाँस व्यवसायमा विगत ४५ वर्षदेखि काम गरिरहेका काठमाडौँ कुसुन्ती निवासी एक अनुभवी उद्यमी तथा व्यवसायी यसो भन्छन्“नेपालको बाँस र बाँसबाट उत्पादन हुने सामानहरूको अन्तर्राष्ट्रिय बजार राम्रो छ, तर अन्तर्राष्ट्रिय बजारसम्म पुऱ्याउनका लागि ठूलो प्रयास र समन्वय आवश्यक छ। यसको लागि अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारीहरूसँग सम्बन्ध विस्तारदेखि लिएर हाम्रो उत्पादन र व्यापार गर्न सक्ने क्षमताको अभिवृद्धि हुनु आवश्यक छ। त्यस्तै हाम्रो बाँसको सामानको गुणस्तरीयतालाई ध्यान दिई नवीनतम सामानहरूको उत्पादन गर्दै लैजान सकेको खण्डमा हामीले अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पहुँच पुऱ्याउन सक्दछौँ”। उनी जस्तै अन्य थुप्रै उद्यमीहरूले नेपालको बाँसको अन्तर्राष्ट्रिय बजारका बारेमा यस्तै प्रतिक्रियाहरू दिएका छन्। यसको अर्थ के हो भने नेपालमा उत्पादित बाँसका हस्तकलाको सामानको अन्तर्राष्ट्रिय बजार विस्तार गर्न सकिने निकै ठूलो सम्भावना रहेको छ।

च) व्यवसायिक बाँस खेतीको नर्सरी

बाँसका सामानको उत्पादन आँखीसल्लाका बहुसङ्ख्यक समुदायहरूका लागि जीविकोपार्जनको आधार तथा माध्यम भएको छ। यद्यपि उनीहरूको व्यक्तिगत तथा पारिवारिक आम्दानी अझै पनि यथेष्ट छैन। यसका लागि उनीहरूले उत्पादनको मात्रा विस्तारै बढाउदै लैजानुपर्ने हुन्छ। यसरी उत्पादनको मात्रा बढाउदै लैजाँदा उपलब्ध बाँसको मात्रा पर्याप्त नहुन सक्दछ। जसले गर्दा कालान्तरमा बाँसको अभाव बढ्ने सम्भावना रहन्छ। त्यसैगरी यस गाउँका सबै घरधुरी तथा व्यक्तिहरूले बाँसको सामान बनाउन सकेका छैनन्। तर उनीहरूले आफ्नो जग्गामा बाँसको उत्पादन गरी बाँस नै विक्री वितरण गरी आफ्नो आय आर्जन बढाउन सक्दछन्। त्यस्तै बाँसका सामानहरू बनाउने उद्यमीहरू पनि विस्तारै वृद्धि भइरहेकोले र सीमित बाँस रोपण भएकोले, बाँस उत्पादनमा ह्रास आउने देखिन्छ। यसरी बाँसको उत्पादनमा दिगोपना ल्याउनका लागि आँखीसल्लामा बाँसको वृक्षारोपण बढाउनुपर्ने देखिन्छ। यसको अलावा, हाल आँखीसल्लामा स्थानीय रूपमा उपलब्ध हुने बाहेक अन्य नयाँ नयाँ प्रजातिका बाँसहरूको उत्पादन गर्न सकिएमा यसले थप आर्थिक सम्भावनाहरूको विकास गर्ने निश्चित देखिन्छ।

छ) आधुनिक प्रविधिको विकास

आँखीसल्ला गाउँमा बाँसका सामानहरू उत्पादन गर्ने प्रक्रिया हेर्दा उनीहरू परम्परागत प्रविधिमा निर्भर रहेको

देखिन्छ। जस्तै :- उनीहरू बाँसका सामानहरू बनाउनका लागि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध चक्कु, आरा, खुकुरी, बञ्चरो जस्ता परम्परागत औजारहरूको प्रयोग गर्दछन्। पुस्तौंदेखि प्रयोग भएका यी औजारहरू उनीहरूको व्यवसायको मेरुदण्ड नै हो। यी औजारहरूको प्रयोगमा आधुनीकरण गर्न सकेको खण्डमा उनीहरूको उत्पादनको मात्रा र श्रमको लगानी घट्दै जाने अवस्था रहन्छ। आधुनिक औजारहरूको प्रयोग गरी सामान उत्पादन गर्न सकिएमा सामानको मात्रा तथा गुणस्तरीयता वृद्धि हुन्छ। छिटो र बढी उत्पादन गर्न सक्नु भनेको व्यापारमा लाभको मात्रा बढाउनु हो। यसो गर्न सकेको खण्डमा बजारको माग पूर्ति गर्ने तथा उत्पादनमा नवीनतम प्रविधिहरूको विकास हुँदै जाने सम्भावना बढ्दछ र परिणामस्वरूप उद्यमीहरूको जीवनस्तरमा सुधार हुँदै जान्छ।

ज) बाँस उत्पादनको कामबाट भएको आम्दानीको बचत

बाँसको हस्तकलाका सामान बनाउने काम आँखीसल्लाका समुदायहरूको एक प्रमुख व्यवसाय भए पनि बहुसङ्ख्यक व्यवसायीहरूले आफ्नो पेशाबाट गरेको आम्दानीको बचत गर्न सकेका छैनन्। जसले गर्दा एकातर्फ यो पेशा नै ठिक होइन कि भन्ने भावना विकास हुँदैछ भने अर्कोतर्फ यस पेशामा थप लगानीको विकास हुने सम्भावना न्यून हुँदै गएको छ। परिणामस्वरूप विभिन्न बाँसका सामान बनाएर राम्रो आम्दानी गर्न सफल भएका केही उद्यमीहरूले आफ्नो पेशालाई मर्यादित तथा अरूका लागि अनुकरणीय बनाउन सकेका छैनन्। जसले गर्दा एकातर्फ बाँसको व्यवसाय आधुनिकीकरण तर्फ नगर्दै अझ खस्कदै जाने सम्भावना देखिन्छ भने अर्कोतिर बाँस उद्यमको दायरा वा भूमिका फुट्न सानो भई स्थानीय अर्थतन्त्र र त्यससँगै जोडिएको स्थानीय रोजगारी विकासको महसुस स्थानीय समुदायहरूले गर्न सकेका छैनन्।

यहाँका बाँस व्यवसायीहरू आ-आफ्नो घरमा आ-आफ्नो तरिकाले बाँसका सामानहरू बनाउँदछन्। उनीहरूले आफ्नो खेतबारीबाट बाँस ल्याउँछन्, बाँसका सामान बनाउँछन् र स्थानीय व्यापारीमार्फत बजारमा पुऱ्याउँछन्। सामान्य रूपमा हेर्दा बाँसका सामानको स्थानीय व्यापार प्रणाली र अवस्था अव्यवस्थित जस्तो देखिन्छ। त्यसकारण, उक्त पेशाबाट भएको आम्दानीको केही हिस्सा मात्र भएपनि बचत गर्ने र विस्तारै सोही पेशाको वृद्धि विकासमा लगानी गर्ने प्रणालीको विकास गर्नु जरुरी देखिन्छ। यसका लागि बाँस व्यवसायीहरूले

एक बाँस सहकारीको विकास गरी नियमित रूपमा बचत गर्ने र उक्त बचतलाई सोही पेशाको थप विकासमा लगानी गर्ने संस्कृति तथा अभ्यासको सुरुवात गर्नु पर्दछ। तर बाँस विकास सहकारी संस्था स्थापना गर्नका लागि आवश्यक जानकारी, दक्षता, क्षमता तथा साभ्ना बुझाइको विकास गर्नु जरुरी हुन्छ।

५. छलफल तथा निष्कर्ष

बाँसको उपयोग तथा महत्त्व बहुआयामिक छ। यसको उपयोग वातावरणीयदेखि लिएर आर्थिक तथा सामाजिक हिसाबले महत्त्वपूर्ण छ। यसको सही उपयोग गर्न सकिएको खण्डमा नेपालको ठूलो जनसङ्ख्याले यसबाट लाभ प्राप्त गर्न सक्दछन्। यसको माध्यमबाट ग्रामीण जीवनस्तरमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने कुरामा दुई मत छैन। आधुनिक प्रविधिहरूको विकास तथा उपयोग गर्न सकिएको खण्डमा बाँस नेपालको अर्थतन्त्रको एक आधार हुन सक्ने कुरामा दुई मत छैन। यसो गर्न सकेको खण्डमा बाँस व्यवसायको भविष्य उज्वल रहेको कुरा विभिन्न अभिलेख तथा सिकाइको समीक्षाबाट प्रष्ट हुन्छ।

आँखीसल्लामा रहेका बाँस व्यवसायीहरूको कुरा गर्दा बाँसका हस्तकलाको निर्माण एक मुख्य पेशा तथा आय आर्जनको आधार भए पनि उनीहरूको पेशाको विकासका लागि थुप्रै पहलहरू गरिनुपर्ने देखिन्छ। उनीहरूको उत्पादन प्रणाली सामान्यतया एकल रूपमा वा व्यक्तिगत रूपमा अघि बढेको देखिन्छ। तर उनीहरूले आफ्नो पेशा तथा व्यवसायको विकासका लागि सामूहिक पहल गर्ने कुनै संस्थागत आधारहरूको विकास हुन सकेको देखिदैन।

यस व्यवसायलाई आर्थिक रूपले सबल बनाउने प्रयासहरू जस्तै :- उत्पादकले पाउनुपर्ने मूल्यमा वृद्धि गरी मागको परिमाण बढाउने हो भने यसमा उद्यमीहरूको लगानी तथा विश्वास बढ्ने देखिन्छ। त्यसका लागि राष्ट्रिय स्तरका व्यापारीहरू, वित्तीय सङ्घ संस्था र सेवा प्रदायकहरूसँगको समन्वय र सहकार्यमा पनि ध्यान दिनु पर्दछ। त्यस्तै सकारात्मक कुरा के छ भने स्थानीय व्यक्तिहरूले उत्पादन गरेका वस्तुको माग अत्यधिक छ र सोही अनुसारको मात्रा उत्पादन गर्न सकेको खण्डमा पनि उनीहरूको आर्थिक अवस्थामा परिवर्तन आउन सक्दछ। तर यसका लागि बाँसका सामान उत्पादकहरूको उत्पादनको गुणस्तरीयता कायम गर्न नितान्त आवश्यक छ।

बाँसका सामानको मूल्य कम भएको गुनासो उत्पादकबाट आइरहनु, बजारमा बाँसका वस्तुको मूल्य स्थिर रहनु, विचौलियाको प्रभाव बढी रहनु जस्ता समस्याहरू बाँस उत्पादकहरूका प्रमुख समस्याहरू हुन्। त्यसैगरी सीमित प्रकारका मात्रै बाँसको वस्तुहरू बन्नु एक अर्को कमजोरी पक्ष हो, जसले माग र बजार मूल्यलाई निरन्तर असर पारेको छ। बाँसको सामानमा विविधता ल्याई माग अनुसारको मात्रामा उत्पादन गर्ने क्षमताको विकास अहिलेको आवश्यकता हो।

आँखीसल्लाका उद्यमीहरूको अर्को प्रमुख चुनौती भनेको बाँस प्रशोधनका लागि आधुनिक प्रविधिको विकास र प्रयोग गर्न नसक्नु हो। जसले गर्दा एकातर्फ उत्पादनको मात्रा धेरै कम छ भने अर्कोतर्फ कामदारहरूको श्रमको लगानी उच्च छ। यस्तो अवस्थामा उचित प्रविधिको विकास गरी प्रयोगको लागि सुरुआत गरिनु पर्दछ। त्यसैगरी अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा यहाँको वस्तुको माग हुँदाहुँदै पनि बाँसका सामानहरू अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पुग्न सकेका छैनन्। यसका लागि पनि आधुनिक प्रविधिको विकास तथा प्रयोग अपरिहार्य देखिन्छ। यसको अलावा दैनिक हजारौं मूल्यको सामान बनिरहेको आँखीसल्लामा यसको मात्रा बढाउनुपर्ने आवश्यकता र सम्भावना छ। यसका लागि समयमा नै बाँसको दिगो उत्पादनमा ध्यान दिइनु पर्दछ। स्थानीय स्तरमा क्षमताको विकास र लगानीको आधारहरू तयार गर्ने कामको सुरुआत पनि समयमा नै गरिनु पर्दछ। अतः बाँस प्रशस्त रूपमा पाइने आँखीसल्ला गाउँमा बाँसको हस्तकला निर्माण गर्ने काम मुख्य पेशाको रूपमा रहे पनि यसको दिगो तथा समय अनुकूल विकास तथा परिवर्तन हुनका लागि धेरै थप प्रयासहरू गरिनुपर्ने

देखिन्छ। यसका लागि स्थानीय निकायदेखि अन्य सबै सरोकारवाला निकायहरूको सहयोगको खाँचो छ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- Das, A. N., and Oli, B. N.** 2001. Tree growing practices on farmland: an option for sustaining rural livelihoods. *Banko Janakari* 11 (2):8-12.
- INBAR.** 1998. Extensive bamboo production to consumption systems in Eastern Nepal. INBAR working paper No.17.
- Karki, M. B., and Karki J. B. S.** 1995. National bamboo and rattan information database, Nepal, Tribhuvan University, Institute of Forestry, Pokhara, Nepal,
- Kesari, V.P.** 2005. Bamboo: From Poor Man's Timber to Green Gold, *Hamro Kalpabrikcha* number 164, pp. 10-14, Department of Forest, Kathmandu, Nepal.
- McCoy, Stewart.** 2009. The Magic (Bamboo) Bullet? (<http://go-explore-trans.org/go/gonew/?/main/articles/the-magic-bamboo-bullet>)
- Rai, S. N. and Chauhan, K. V. S.** 1998. Distribution and growing stock of bamboos in India. *IndianForester* 124 (2):89-98.
- Stapleton, C. M. A.** 1994. Bamboo of Nepal: an illustrated guide. Royal Botanical Garden, Kew,UK.
- TIS.** 2004. Manual on Bamboos of Nepal. Tree Improvement and Silviculture (TIS). Kathmandu, Nepal.

